

УДК 347.195

Вікторія Гаврилюк,

здобувач кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПІДСТАВИ УНІВЕРСАЛЬНОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ*

У статті на підставі аналізу положень чинного законодавства, що регулює порядок прийняття рішень про реорганізацію окремих видів юридичних осіб приватного і публічного права, визначено коло суб'єктів (фізичні особи, органи юридичних осіб, державні органи і органи місцевого самоврядування, а також інші особи-засновники), за рішенням яких здійснюється реорганізація юридичних осіб, наслідком якої є універсальне правонаступництво.

Ключові слова: юридична особа, реорганізація юридичної особи, рішення про реорганізацію юридичної особи.

Питання щодо універсального правонаступництва юридичних осіб при їх реорганізації частково досліджувалися в працях таких українських та російських вчених, як: М. Г. Бунічева, П. О. Повар, О. В. Титова, Б. Б. Черепахін та ін., проте такому важливому аспекту універсального правонаступництва, яким є його підстави, тобто відповідні юридичні факти, необхідні і достатні для настання відповідного юридичного ефекту — наступництва в правах і обов'язках [1], в сучасних наукових дослідженнях приділяється недостатньо уваги, оскільки, виходячи з мети і задач своїх досліджень, автори лише до певної міри торкалися окремих підстав реорганізації юридичних осіб різних організаційно-правових форм.

Метою статті є комплексне дослідження закріплених у законодавстві України юридичних фактів як підстав універсального правонаступництва юридичних осіб.

Аналіз положень нормативно-правових актів чинного законодавства, норми яких встановлюють підстави утворення та припинення юридичних осіб приватного права (передусім, Цивільного та Господарського кодексів України, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»), дає змогу виділити підстави реорганізації зазначених суб'єктів у ви-

гляді злиття, приєднання, поділу та перетворення.

Саме ці чотири способи реорганізації названі в ст. 104 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України). В той самий час у ст. 56 Господарського кодексу України (далі — ГК України), а також у законах України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» (статті 2, 26), від 19.09.1991 р. «Про господарські товариства» (ч. 1 ст. 19), від 10.07.2003 р. «Про кооперацію» (ч. 1 ст. 28) тощо названо ще і такий спосіб реорганізації, як *виділення*. Подібний спосіб реорганізації було передбачено також ч. 1 ст. 34 Закону України «Про підприємства в Україні», який на сьогодні втратив чинність.

Оскільки в ст. 109 ЦК України цей спосіб реорганізації юридичної особи названо «виділ», вважаємо за доцільне у тих законах (передусім, у ГК України та інших названих вище законах), які вживають термін «виділення», з метою приведення їх положень до положень ЦК України, замінити слово «виділення» словом «виділ», тим більше, що саме останнє є уживаним в українській мові.

На думку деяких науковців, у разі виділу має місце не універсальне, а сингулярне правонаступництво. Зокрема С. В. Мартишкін вважає, що в результаті виділу реорганізована юридична особа зберігає за собою частину прав і обов'язків, а організації, яка виділяється, може

* Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

бути передана як певна сукупність прав і обов'язків, так і окреме право [2]. Поділяючи цей погляд, М. Г. Бунічева обґрунтовує свою позицію тим, що при виділі до одного чи кількох правонаступників переходять лише ті права і обов'язки, які зазначені в розподільчому балансі, всі інші права та обов'язки, не відображені в ньому, залишаються у реорганізованій юридичній особі, правонаступництва за ними не відбувається [3].

Протилежного погляду дотримується В. П. Ємельянцев, на думку якого термін «сингулярне правонаступництво» доречно використовувати лише в зобов'язальних правовідносинах стосовно обігу майнових прав та обов'язків [4].

Досліджуючи питання сингулярного правонаступництва, В. А. Белов справедливо пов'язує часткове (сингулярне) правонаступництво з переминою осіб в окремих зобов'язаннях, визначених, зокрема, волевиявленням їх учасників [5].

Поділяючи погляди тих вчених, хто вважає, що універсальне правонаступництво має місце при реорганізації юридичних осіб приватного права, зазначимо, що розподільчий баланс, як документ, у якому фіксується обсяг майна, прав та обов'язків, що передаються від правопередника до правонаступника (правонаступників), складається не лише при реорганізації у вигляді виділу, а й при поділі юридичної особи. Проте нікому не спадає на думку називати правонаступництво, яке має при цьому місце, сингулярним.

Та й важко уявити, яким чином юридичній особі може бути передано лише певне окреме право. З такою «усіченою» правосуб'єктністю вона навряд чи зможе далі існувати і здійснювати свою підприємницьку або іншу діяльність, тому доцільність здійснення такої «реорганізації» викликає великі сумніви.

Як зазначав Б. Б. Черепакін, при виділі із однієї юридичної особи однієї чи кількох нових зберігає своє існування і лише зменшується в обсязі та юридична особа, з якої було здійснено виділ певної її частини [6].

Згідно з ч. 1 ст. 106 ЦК України злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються:

- а) за рішенням її учасників;
- б) за рішенням органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами;

в) за рішенням суду (у випадках, передбачених законом);

г) за рішенням відповідних органів державної влади (у випадках, передбачених законом).

Аналіз чинного законодавства, яким регулюються відносини щодо реорганізації юридичних осіб різних організаційно-правових форм, свідчить про відсутність у ньому прямих вказівок на те, що та чи інша юридична особа може бути реорганізована *за рішенням її учасників*.

Очевидно, що за рішенням учасників може припинитися повне товариство, проте, оскільки ці відносини Законом України «Про господарські товариства» не врегульовані, порядок прийняття рішення про припинення (у тому числі, про реорганізацію) повного товариства має визначатися засновницьким договором про повне товариство.

Визначаючи особливості припинення командитного товариства, ч. 1 ст. 83 Закону України «Про господарські товариства» посилається, у тому числі, на підстави припинення господарського товариства, зазначені в ст. 19 цього Закону. На нашу думку, таке посилання до деякої міри є некоректним, оскільки в командитному товаристві, як і у повному товаристві, існування загальних зборів учасників законом не передбачено. Тому і в цьому випадку у засновницькому договорі про командитне товариство доцільно визначити порядок реорганізації товариства та порядок прийняття рішення про це.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України від 19.06.2003 р. «Про фермерське господарство» рішення про припинення діяльності фермерського господарства приймається, зокрема, власником у разі реорганізації або ліквідації фермерського господарства — відповідно до закону та Статуту фермерського господарства. На наш погляд, у даному випадку власник є учасником (одним з учасників) фермерського господарства, хоч у законі він іменується засновником або членом фермерського господарства.

Набагато більше в чинному законодавстві норм, які передбачають прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи її *уповноваженим органом*.

Проте, як свідчить аналіз відповідних норм, повноваження конкретного органу юридичної особи щодо прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи,

встановлюються не її установчими документами, а, передусім, законом.

Більше того, вирішення питання щодо припинення юридичної особи у багатьох випадках віднесено до виключної компетенції певного органу юридичної особи (як правило, вищого, яким у статутному господарському товаристві та кооперативі є загальні збори).

Так, згідно з п. 23 ч. 2 ст. 33 Закону України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства» питання щодо прийняття рішення про виділ та припинення товариства належить до виключної компетенції загальних зборів акціонерного товариства. Як встановлено ч. 3 ст. 33 цього Закону, повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

Так само, відповідно до ч. 6 ст. 41 та ч. 1 ст. 59 Закону України «Про господарські товариства» до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю (а відповідно до ч. 3 ст. 65 Закону — і учасників товариства з додатковою відповідальністю) належить прийняття рішення про припинення цих видів господарських товариств.

Як встановлено ч. 1 ст. 28 Закону України «Про кооперацію» реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) кооперативу відбувається *за рішенням загальних зборів членів кооперативу у порядку, визначеному законодавством та статутом кооперативу*. Так само, як це впливає з положень ч. 2 ст. 2 Закону України від 17.07.1997 р. (у ред. Закону України від 20.11.2012 р.) «Про сільськогосподарську кооперацію», приймається рішення про припинення сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Тому, визначаючи в статуті товариства компетенцію загальних зборів товариства чи кооперативу, їх учасники (акціонери, члени) не мають права наділяти повноваженнями щодо прийняття рішення про припинення відповідної юридичної особи інший, крім визначеного законом в імперативному порядку, орган цієї юридичної особи.

Прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи її вищим органом передбачене не лише стосовно суб'єктів підприємницької діяльності, а й щодо інших осіб (неприбуткових організацій).

Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 25 та ч. 1 ст. 27 Закону України від 22.03.2012 р. «Про громадські об'єднання» припинення діяльності громадського об'єднання здійснюється, зокрема, за рішенням громадського об'єднання, прийнятим вищим органом управління громадського об'єднання, шляхом саморозпуску або реорганізації шляхом приєднання до іншого громадського об'єднання такого самого статусу.

Реорганізація кредитних спілок провадиться за рішенням її вищого органу управління (ч. 2 ст. 9 Закону України від 20.12.2001 р. «Про кредитні спілки»), яким є загальні збори її членів (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про кредитні спілки»). При цьому зазначений Закон встановлює, що прийняття рішення про припинення діяльності кредитної спілки належить до виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки (ч. 2 ст. 14 Закону).

Однією з підстав припинення товарної біржі, передбачених ч. 1 ст. 21 Закону України від 10.12.1991 р. «Про товарну біржу», є рішення загальних зборів членів біржі.

Отже, як видно з наведених прикладів, перелік яких можна було б продовжити, досить значна кількість юридичних осіб припиняється на підставі повноважень уповноваженого органу юридичної особи, визначеного законом, проте в ст. 106 ЦК України це не знайшло закріплення.

З урахуванням викладеного вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 106 ЦК України в частині визначення повноважень органу юридичної особи, додавши після слів «установчими документами» слова «та/або законом». Тим самим положення зазначеної статті в узагальненій формі відобразатимуть зміст окремих законів, що регулюють відносини з припинення юридичних осіб певних організаційно-правових форм.

Однією з підстав припинення юридичної особи є *рішення суду*, проте як підстава реорганізації юридичної особи воно може мати місце лише у випадках, передбачених законом.

Частиною 2 ст. 38 Закону України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» встановлено перелік підстав для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не по-

в'язано з банкрутством юридичної особи, який, зокрема, включає такі підстави, як:

визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом;

провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

невідповідність мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону;

неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням;

визнання судом юридичної особи — емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності;

неподання акціонерним товариством протягом двох років поспіль Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку інформації, передбаченої законом;

нескликання акціонерним товариством загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль;

неутворення органів акціонерного товариства протягом року з дня реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства.

Аналіз цих підстав дозволяє дійти висновку про те, що всі вони є підставами ліквідації, а не реорганізації юридичної особи. Цей висновок підтверджується і тим, що в подальших частинах ст. 38 Закону йдеться про комісію з припинення (ліквідаційну комісію), а в частинах 5 і 6 зазначеної статті прямо вказується на ліквідацію юридичної особи.

Так само, лише у випадках, передбачених законом, рішення про припинення юридичної особи може бути прийняте відповідними органами державної влади, повноваження яких передбачені, передусім, Законом України від 17.03.2011 р. «Про центральні органи виконавчої влади».

Слід зазначити, що з прийняттям цього Закону, на нашу думку, виникла певна

неузгодженість між його положеннями і положеннями ч. 1 ст. 106 ЦК України.

Як встановлено п. 12 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», міністр, як керівник міністерства, зокрема, утворює, ліквідує, реорганізовує підприємства, установи, організації, що належить до сфери управління цього міністерства. Керівники інших центральних органів виконавчої влади (служб, агентств, інспекцій), як передбачено п. 18 ч. 4 ст. 19 цього Закону, також утворюють, ліквідувають, реорганізовують підприємства, установи, організації, затверджують їхні положення (статути). Зрозуміло, що, здійснюючи ці повноваження, всі названі вище особи діють від імені відповідного центрального органу виконавчої влади, проте в ЦК України цей аспект також не відображений.

Що стосується центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України тощо), то їхні повноваження щодо реорганізації юридичних осіб (територіальних відділень, підприємств, установ і організацій) визначені відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами, що визначають правовий статус цих органів, а також Законом України від 21.09.2006 р. «Про управління об'єктами державної власності», який, крім закріплення повноважень центральних органів виконавчої влади щодо реорганізації юридичних осіб, наділяє також аналогічними повноваженнями Кабінет Міністрів України, Національну академію наук України та галузеві академії наук.

Тут доцільно зазначити, що за своїм статусом, визначеним ст. 1 Закону України від 07.02.2002 р. «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академії наук та статусу їх майнового комплексу», Національна академія наук України є вищою державною науковою організацією (курсив наш. — В. Г.) України, так само, як і галузеві академії наук є державними науковими організаціями (курсив наш. — В. Г.) України. Жодних підстав відносити ці державні наукові організації до органів державної влади немає, так само, як немає підстав відно-

сити їх до інших суб'єктів, зазначених у ч. 1 ст. 106 ЦК України.

Повноваженнями щодо прийняття рішень про реорганізацію юридичних осіб закон наділяє також місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі.

Так, реалізуючи свої повноваження в галузі управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики, місцеві державні адміністрації, зокрема, приймають рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ та організацій, що належать до сфери їх управління (п. 1 ст. 19 Закону України від 09.04.1999 р. «Про місцеві державні адміністрації»), а реалізуючи повноваження в галузі соціального забезпечення та соціального захисту населення — про утворення, реорганізацію та ліквідацію спеціальних будинків-інтернатів для осіб певних категорій (п. 8 ст. 23 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»).

Як відомо, згідно з Конституцією України в нашій державі розмежовані органи державної влади і органи місцевого самоврядування, правовий статус яких визначено Законом України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до цього Закону питання щодо прийняття рішень про створення, ліквідацію, реорганізацію та репрофілювання юридичних осіб—підприємств, установ та організацій комунальної власності відповідної територіальної громади — вирішуються виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради (п. 30 ч. 1 ст. 26 Закону), які відповідно до ст. 1 та ч. 1 ст. 10 Закону є представницькими органами місцевого самоврядування.

Таким чином, проведений вище аналіз нормативно-правових актів, що регулюють відносини з утворення, реорганізації та ліквідації юридичних осіб, свідчить про те, що передбачені в них повноваження щодо прийняття відповідних рішень, надаються не лише органам державної влади, а й органам місцевого самоврядування, а також державним науковим організаціям.

У зв'язку з цим пропонуємо ч. 1 ст. 106 ЦК України після слів «державної влади» доповнити словами «органів місцевого самоврядування та інших осіб-

засновників». Таким чином, положення ч. 1 ст. 106 ЦК України не лише будуть приведені у відповідність до існуючих реалій, а й дозволять охопити інші випадки прийняття рішення про реорганізацію юридичних осіб, що можуть бути встановлені законом.

Враховуючи, що перелік осіб та органів, за рішенням яких здійснюється злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи, крім ч. 1 ст. 106 ЦК України, встановлений також ч. 1 ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців», до неї також доцільно внести зміни і доповнення, аналогічні запропонованим для внесення до ч. 1 ст. 106 ЦК України.

Певний науковий і практичний інтерес становить питання щодо реорганізації юридичних осіб публічного права.

Як зазначено в абз. 3 ч. 2 ст. 81 ЦК України, юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Визначивши, що ЦК України встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права (абз. 1 ч. 3 ст. 81), законодавець зробив у абз. 2 ч. 3 ст. 81 ЦК України застереження, згідно з яким порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом.

Разом із тим, відносини щодо припинення юридичних осіб, що врегульовані нормами статей 104—112 ЦК України, на наш погляд, складаються не лише при реорганізації юридичних осіб приватного права, а й при реорганізації тієї групи юридичних осіб публічного права, до якої належать державні і комунальні підприємства, навчальні заклади тощо, створення яких передбачене статтями 167—169 ЦК України. Саме тому повноваження органів щодо прийняття рішень про реорганізацію зазначених юридичних осіб публічного права і досліджувалося нами у цій статті поряд з аналогічними питаннями реорганізації юридичних осіб приватного права.

З урахуванням цього вважаємо, що відносини щодо припинення (у тому числі реорганізації) таких юридичних осіб публічного права, якими є центральні і

місцеві органи виконавчої влади, а також питання універсального правонаступництва, яке має місце при реорганізації зазначених юридичних осіб, потребують спеціального наукового дослідження.

Проведене у цій статті дослідження правових підстав універсального правонаступництва юридичних осіб, якими є рішення відповідних, передбачених законом, осіб і органів, свідчить про необхідність удосконалення чинного законодавства, норми якого регулюють відносини,

пов'язані з прийняттям зазначених рішень.

Зокрема пропонується ч. 1 ст. 106 ЦК України викласти в такій редакції: «1. Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами та/або законом, а у випадках, передбачених законом, — за рішенням суду, відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших осіб-засновників».

ПРИМІТКИ

1. Черпахин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Б. Б. Черпахин // Труды по гражданскому праву. — М. : Статут, 2001. — С. 328.
2. Мартышкин С. В. Понятие и признаки реорганизации юридического лица : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Мартышкин Сергей Викторович. — Самара, 2000. — С. 8.
3. Буничева М. Г. Правопреемство при реорганизации юридических лиц в российском гражданском праве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Буничева Мария Геннадьевна. — Волгоград, 2012. — С. 7—8.
4. Емельянцева В. П. Универсальное правопреемство в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Емельянцева Владимир Петрович. — М., 2005. — С. 11.
5. Белов В. А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. — 3-е изд., стер. / В. А. Белов. — М. : Центр ЮрИнфоР ; ЮрИнфоР-Пресс», 2002. — С. 7.
6. Черпахин Б. Б. Знач. праця. — С. 385.

Гаврилюк Вікторія. Основи універсального правонаступництва юридических лиц по законодавству України.

В статті на основі аналізу положень діючого законодавства, регулюючого порядок прийняття рішень о реорганізації окремих видів юридических лиц частного и публичного права, определены круг субъектов (физические лица, органы юридических лиц, государственные органы и органы местного самоуправления, а также иные лица-учредители), по решению которых осуществляется реорганизация юридических лиц, последствием которой является универсальное правопреемство.

Ключевые слова: юридическое лицо, реорганизация юридического лица, решение о реорганизации юридического лица.

Gavryljuk Victoria. Grounds of universal succession of legal entities under the legislation of Ukraine.

In the article on the basis of analysis of positions of current legislation, regulative the order of making decision about reorganization of separate types of legal entities of private and public law, the circle of subjects (physical persons, organs of legal entities, public organs and organs of local self-government, and also another persons-founders), in decision of that reorganization of legal entities, the consequence of which is universal succession.

Key words: legal entity, reorganization of legal entity, decision about reorganization of legal entity.